

Istorinis dokumentinis filmas „Lietuvių Fondas“ jau pasiekė ir Lietuvą

Spalio 14 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje įvyko dokumentinio filmo „Lietuvių Fondas“ premjera. Filme pristatoma Lietuvių Fondo įkūrimo išeivijoje istorija. Pasakojama, kokios sąlygos paskatino po Antrojo pasaulinio karo naujos lietuvių emigrantų į JAV bangos atstovus sumanyti „milijono dolerių fondą lietuviškiems reikalams“. Bandoma atskleisti, kodėl pokario lietuvių išeiviams, kurie nelengvai įsiliejo į amerikietišką gyvenimą, buvo toks svarbus savas lietuviškas fondas? Kas lėmė, kad per 62 metus fondas tapo lietuvišką kultūrą, istoriją ir lituanistinį švietimą puoselėjančiu židiniu, kuris „vis labiau liepsnoja“ – parama ne tik lietuvių išeivijai, bet ir Lietuvai metai iš metų auga.

Prof. dr. Juozas Skirius, VDU Lietuvių išeivijos instituto vyr. mokslo darbuotojas ir LNMMB Dokumentinio paveldo tyrimų departamento Lituanistikos skyriaus vyriausiasis tyrėjas

Lietuvių Fondas – išeivijos lietuvybei

Turbūt niekas neprieštaraus, kad Lietuvių Fondas (toliau – LF) yra viena iš svarbiausių ir reikšmingiausių pokarinės išeivijos, vadinamos dypukais (DP),

sukurtų institucijų. Tiesa, fondo kūrimas – ne naujas reiškinys. Tai sena lietuvių išeivijos tradicija – kurti fondus. Bet LF iš esmės skiriasi nuo iki tol buvusių ir esamų fondų, kurie daugiausia rūpinosi savo ideologinės grupės ar draugijos reikalais, kaip filme minimas Bendrasis Amerikos lietuvių šalpos fondas, sutrumpintai BALF'as, kuris buvo įkurtas 1943–1944 metais siekiant materialiai remti nukentėjusius nuo karo lietuvius Vakarų Europoje, Sibire, vėliau Lietuvoje. O LF tapo stipriausiu lietuvybę visoje išeivijoje puoselėjančiu židiniu. Dar 1982 metais, švenčiant LF 20-metį, JAV lietuvių bendruomenės Krašto valdybos pirmininkas Vytautas Kutkus rašė: „Lietuvių Fondas beveik atpalaidavo Lietuvių Bendruomenę nuo finansinių rūpesčių. Jo dėka Lietuvių Bendruomenė šiandien gali koncentruotis į savo tiesioginius darbus, kuriems ribų nesimato: Švietimas, kultūra, lietuvybės išlaikymas, politika, socialiniai reikalai, rūpintis lietuviškų parapijų likimu, lietuvių jaunimas, sportas ir t. t. <…> Man net sunku įsivaizduoti, kaip šiandien Lietuvių Bendruomenė, neturėdama tokio užnugario, kaip Lietuvių Fondas, galėtų atlikti tuos darbus, kuriuos iki šiandien atlieka."[1] Lakoniškai, bet iš esmės atskleidžiamas Lietuvių Fondo vaidmuo lietuvių išeivijai.

„Milijono dolerių fondo lietuviškiems reikalams", kaip didelė išeivijos šviesuomenės didelė svajonė, įgyvendinta įveikus skeptikus ir abejojančiuosius, pradėjo veikti 1962 metais. Ir šiuo metu LF jau turi sukaupęs apie 50 milijonų dolerių ir yra išdalinęs daugiau nei 28 mln. dolerių paramos.[2] Dalinami labai gerai investuoto kapitalo procentai! Nuo 2018 metų skirstomas užaugintas pelnas, jau siekiantis virš milijono dolerių.[3] Bet pagrindinis kapitalas yra nejudinamas! Būtina pabrėžti ir tai, kad Lietuvių Fondas lėšas sukaupė iš išeivių savanoriškų aukų pinigais ir palikimais. Fondas yra gavęs ne vieną milijoninį palikimą. Vienas iš didžiausių palikimų, kuriuo LF vadovybė pagrįstai didžiuojasi – tai 2014 metais gautas Juozo Vilčiausko (Joseph Vilcha) 15,5 mln. dolerių palikimas[4]. LF darbuotojai džiaugiasi kiekviena, kad ir nedidele, auka. Kaip puikiai pasakė LF veikėjas Arvydas Tamulis, „auka fondui – amžina auka lietuvybei". Ir visi tie milijonai surinkti tik iš daugiau kaip 8500 aukotojų.[5] Ši buvusi didžioji svajonė išeivijoje, manyčiau, turėtų tęstis. Galima pasvajoti: o jeigu būtų (gal ir bus ateityje) 10 kartų daugiau aukotojų mūsų toje milijoninėje išeivijoje, tai kokios būtų paramos galimybės ir rezultatai?! Vis dėlto galima pasakyti, kad jei ne Lietuvių Fondas, tai išeivijos lietuvišką kultūrą turėtume skurdesnę, ne tokią įdomią, ne tokią lietuvišką.

Fondo įkūrimas ir veikla kino juostoje

Lietuvių Fondo veiklai nušviesti jau yra išleisti paties fondo parengti trys tomai medžiagos – surinkti spaudos straipsniai, archyviniai dokumentai, fondo veikėjų atsiminimai ir pasisakymai, statistika, nuotraukos. Tai puikus šaltinis, atskleidžiantis fondo veiklą 1962–2012 metais. Nė vienas mokslininkas, tyrinėjantis pokario išeivijos problemas, neaplenkia ir Lietuvių Fondo. Švenčiant LF 60-metį kilo mintis jo istoriją įamžinti kino juostoje. To darbo ėmėsi JAV lietuvių dokumentalistas Arvydas Reneckis Čikagoje, jis prie to projekto darbavosi kelerius metus. Ir šiais metais jo kūrinys – istorinis dokumentinis filmas „Lietuvių Fondas“ – buvo atgabentas į Lietuvą, į Lietuvos nacionalinę Martyno Mažvydo biblioteką, kur vyko jo peržiūra ir aptarimas. Tiesa, jau Lietuvoje A. Reneckis yra šiek tiek žinomas, nes jo sukurtas istorinis dokumentinis filmas „Laisvės varpas“ prieš keletą metų buvo rodytas per Lietuvos televizijos kanalus.

JAV lietuvių dokumentalistas Arvydas Reneckis | nuotr. autorius Vygaudas Juozaitis

Pasakodamas apie Lietuvių Fondą vaizdais, kurie padeda geriau suprasti fondo veiklą, filmo kūrėjas ir režisierius pasitelkia kronikos kadrus iš Lietuvių Fondo,

Balzeko lietuvių kultūros muziejaus, Lituanistikos tyrimo centro, Amerikos lietuvių televizijos, Lietuvos centrinio valstybinio archyvo, JAV nacionalinio archyvo (*National Archives Registry Administration*) archyvinių fondų. Tai iš dalies ir lietuvių emigracijos istorija.

Filmo kūrėjas, ne tik pristatydamas istorinę vaizdinę medžiagą, bet ir kalbindamas tų įvykių liudininkus, puikiai atskleidžia LF atsiradimo priežastis, pokario išeivijos nostalgiją Lietuvai ir meilę lietuvybei bei jos puoselėjimą, fondo veiklos, kuri sėkmingai tęsiama iš kartos į kartą, istoriją. Filmas – puikus liudijimas, kaip JAV gyvenantys lietuviai sielojosi dėl lietuvybės išlaikymo, kiek daug nelengvai dirbo, kad įgyvendintų savo svajonę, nepraradusia aktualumo ir šiandien.

Atvykę pokario lietuviai, pabėgę iš Lietuvos nuo raudonojo teroro, Amerikoje rado gausią senųjų lietuvių (grynorių) bendruomenę. Nors ji labai padėjo naujai atvykusiems įsikurti ir įsidarbinti, bet jų santykiai ir bendradarbiavimas nebuvo itin sklandus. A. Reneckis, kuris pats įgarsino filmą, parodo senosios išeivijos – grynorių ir pokarinės išeivijos – dypukų skirtingus požiūrius į paramą lietuvybei. Filmo kūrėjas kalbina senosios kartos veikėją, mecenatą ir pramonininką Antaną Rudį, kuris nerėmė LF idėjos ir jo veiklos gerą dešimtmetį, kaip ir kiti senieji emigrantai, ir tik vėliau svariai prisidėjo. A. Rudis savo kalboje akcentavo senųjų išeivių finansinę paramą statant bažnyčias, vienuolynus, remiant parapijas, o per BALF‘ą, kuriam suaukojo milijonus, buvo šelpiami nuo karo nukentėję lietuviai. Šioje vietoje pasigendama platesnio paaiškinimo, kad tuo senosios išeivijos parama neapsiribojo – jie buvo įkūrę keletą dešimčių laikraščių, gausybę kultūrinių draugijų, leido lietuviškas knygas, veikė lietuvių chorai ir išeivių teatriukai, pagaliau buvo remiami įvairiausi Lietuvos valstybės reikalai[6].

Prof. dr. Juozas Skirius,VDU Lietuvių išeivijos instituto vyr. mokslo darbuotojas ir LNMMB Dokumentinio paveldo tyrimų departamento Lituanistikos skyriaus vyriausiasis tyrėjas | nuotr. autorius Vygaudas Juozaitis

Režisierius nešališkai komentuoja JAV lietuvių bendruomenės ir LF gražų tarpusavio bendradarbiavimą, kurį gana vaizdžiai apibūdina LF pradininkas Algimantas Kėželis sakydamas, kad JAV LB tapo Lietuvių Fondui pusiau mama – t. y. globėja, per daug nesikišanti į jo gyvenimą. Filme pasakojama, kaip JAV LB prisidėjo pripildant LF pinigų, kaip fondas rėmė išeivijos kultūrinius renginius, ypač švietimą. Atiduodama „duoklė“ LF kūrėjams entuziastams dr. Antanui Razmai, dr. Gediminui Balukui, dr. Kaziui Ambrozaičiui, dr. Juozui Kazickui, Marijai Remienei ir kitiems, kurie svajonę pavertė tvirta realybe.

Nemažai vietos skiriama ir LF ryšiams su Lietuva. Argumentuotai filme paaiškinama, kodėl po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo fondas neperdavė sukauptų lėšų valstybei, nors įstatais tai buvo numatyta. Ir buvo labai tinkamai pasielgta, paliekant LF veikti toliau rūpinantis išeivijos reikalais, kurių begalės. Patriotinis fondo atstovų gestas buvo pirmą ir vienintelį kartą 1991 m. liepos 27 d. LF narių suvažiavime priimtas nutarimas iš nejudinamo kapitalo paimti 1 milijoną dolerių ir padovanoti atkurtos Lietuvos valstybės švietimo ir kultūros poreikiams

paremti[7]. Bet tuo, kaip sakoma filme, LF neapsiribojo – nupirko iš Pamario krašto kilusio dalininko Prano Domšaičio (1880–1965) kūrinių rinkinį, kurį ekspertai įvertino 0,4 min. dolerių ir padovanojo Lietuvos dailės muziejui. Ir tie kūriniai nuolat eksponuojami Klaipėdoje P. Domšaičio galerijoje[8]. Be to, fondas skiria stipendijas ne tik lietuvių išeivijos, bet ir Lietuvos studentams. Ir tai yra matomas nuolatinis LF ryšys su Lietuva.

Filmas baigiamas vaizdo įrašų ištraukomis iš įvairių išeivijos renginių, mokyklėlių pamokų, kultūrinių įstaigų, stovyklų, senų kapinių tvarkymo iniciatyvų, sporto žaidynių. Viename iš paskutinių epizodų parodomas mažas išeiviukas su medaliu ant kaklo ir kamuoliu rankutėse simbolizuoja išeivijos ateitį, kuriai LF bus ir toliau labai reikalingas. Verta ir už tai pagirti režisieriaus subtilų žvilgsnį užbaigiant filmą.

Filmo „Lietuvių Fondas“ parodymas ir aptarimas Lietuvoje

Filmo, kuris tęsėsi 1 val. 10 min., pasibaigus vyko jo aptarimas. Dalyvavo režisierius A. Reneckis, gyvenantis Čikagoje, vyresnės kartos JAV lietuvis, LF valdybos narys Leonas Narbutis, gyvenantis Lietuvoje, LF administracijoje dirbanti, už informacijos sklaidą apie LF atsakinga Laima Apanavičienė, gyvenanti Čikagoje, ir dr. Daiva Litvinskaitė**,** LF valdybos vicepirmininkė, gyvenanti Lietuvoje.

Kairėje dr. Daiva Litvinskaitė**,** LF valdybos vicepirmininkė, gyvenanti Lietuvoje. Dešinėje LF administracijoje dirbanti, už informacijos sklaidą apie LF atsakinga Laima Apanavičienė, gyvenanti Čikagoje | nuotr. autorius Vygaudas Juozaitis

Renginį moderavo dr. Juozas Skirius, kuris kiekvienam svečiui uždavė klausimus, siejančius LF praeitį su jo dabarties veikla. A. Reneckis papasakojo kaip jis, šalia daugelio darbų, susidomėjo LF ir sukūrėte šią unikalią juostą. Dalinosi įspūdžiais, kaip, renkant medžiagą, jam pavyko pakalbinti ir įamžinti kai kuriuos LF organizatorius. Džiaugėsi, kad jie noriai dalinosi savo prisiminimais. L. Narbutis taip pat prisiminė ir auditorijai pasakojo savo šeimos patirtį tampant LF nariais aukotojais; aiškino, kodėl fondo aukotojų skaičius iki šiol neperlipo 10 tūkstančių ir daugiau.

LF valdybos narys Leonas Narbutis, gyvenantis Lietuvoje | nuotr. autorius Vygaudas Juozaitis

Laima Apanavičienė, kurios rankose yra visa informacija apie LF veikla, patikslino, kiek šiuo metu iš viso yra LF narių aukotojų. Apgailestavo, kad mažokai naujieji lietuviai savo aukomis įsijungia į fondo veiklą. Pavyzdžiui, 2023 metais naujais LF nariais tapo 108 asmenys. Bet šiais metais fondas gavo 2 mln. dolerių palikimą. Patikslino, kad LF dalį pinigų, tiesa nedidelę, nukreipia ir poreikiams Lietuvoje: 3 proc. sudaro parama Lietuvos organizacijoms ir 12 proc. nuo visos sumos, skirtos stipendijoms, tenka Lietuvos studentijai. Filme nuskambėjo informacija, kad kasmet LF gauna tris keturis kartus daugiau prašymų nei išdalinama paramos. Laima Apanavičienė tikisi, kad ateityje vis daugiau prašymų pavyks patenkinti. D. Litvinskaitė papasakojo, kaip šiandien funkcionuoja fondas, kaip vykdomi sprendimai. LF taryboje ir valdyboje darbuojasi vadinamieji senieji ir naujieji Amerikos lietuviai. Jų tarpusavio sutarimas akivaizdus ir nėra jokių kliūčių priimamiems sprendimams įgyvendinti. LF valdybos narė teigė matanti puikias fondo perspektyvas. Buvo paminėta, kad LF yra 119 vardinių fondelių, iš kurių skiriama parama įvairiausiems projektams ir stipendijoms.

Nors buvo numatyta, kad renginys truks 1,5 val., pokalbiai užsitęsė daugiau kaip 2 val. Niekas neskubėjo skirstytis. Mat iš auditorijos pasipylė įvairūs klausimai

svečiams. Žiūrovai domėjosi, ar LF nariai yra tik lietuviai, gyvenantys JAV, ar yra ir tautiečių iš kitų kraštų. Buvo siūloma sukurti dar platesnę dokumentinę juostą apie emigraciją. Rekomenduota šį filmą rodyti ne tik išeivijos, bet ir Lietuvos mokyklose. O kai kas net domėjosi, kaip tapti LF nariu. Buvo pageidavimų šį filmą rodyti per Lietuvos televizijos kanalus. Į visus klausimus svečiai nuoširdžiai atsakė, kai kuriuos net plačiau komentavo. Pokalbiai buvo pratęsti neformalioje aplinkoje.

Dokumentinio filmo peržiūros akmirka | nuotr. autorius Vygaudas Juozaitis

Paklausti žiūrovai sakė, kad filmas labai gerai žiūrisi. Tam tikros įtakos daro ir skoningas filmo muzikinis apipavidalinimas, gera pasakotojo dikcija. Gaila, kad istorinis dokumentinis filmas „Lietuvių Fondas“ Lietuvoje buvo parodytas tik vieną kartą, o kiti režisieriaus A. Reneckio filmai susilaukė platesnės auditorijos: filmas apie poetę Zinaida Nagytę-Katališkienę „Liūnė Sutema. Kai datos nesvarbu“ buvo pristatytas režisieriaus kartu su poete Sandra Aviežinyte ir L. Apanavičiene Alytuje, Pasvalyje, Mažeikiuose, Kaune ir Vilniuje. Kaune taip pat buvo parodytas filmas apie dailininką Vytautą Igną. Reikia tikėtis, kad filmas „Lietuvių Fondas“, turintis išliekamąją ir auklėjamąją reikšmę visuomenei, neliks vien epizodas Lietuvos padangėje ir jį galės pamatyti gausesnės žiūrovų grupės. Tuo labiau kad

Lietuvos visuomenei lietuvių išeivija ir jos istorija vis dar išlieka *terra incognita.*

[1] Lietuvių Fondas. *Lithuanian Foundation. Lietuvių fondo pirmas dvidešimtmetis 1962–1982*. Chicago: Mykolo Morkūno spaustuvė, 1983, p. 56.

[2] LF narių ir įnašų augimas. Pelno paskirstymas. *Liepsna*. 2024. (Metinė ataskaita 2023), p. 7, 40.

[3] *Ten pat*, p. 40.

[4] Skirius, Juozas. *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas ir ko, 2018, p. 386.

[5] LF narių ir įnašų augimas. Pelno paskirstymas. *Liepsna*. 2024. (Metinė ataskaita 2023), p. 40.

[6] *Amerikos lietuvių istorija.* Redagavo dr. Antanas Kučas. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, p. 639; Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių Kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 35–70; Aleksandravičius, Egidijus. *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija.* Vilnius: Versus aureus, 2013, p. 185–304; Skirius, Juozas. *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918-2018 metais*. Vilnius: Savas takas ir ko, 2018, p. 33–144.

[7] *Lietuvių Fondas. Lithuanian Foundation. II. 1962–1982–1992*. Chicago: Draugo spaustuvė, 1994, p. 202.

[8] Skirius, Juozas. *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas ir ko, 2018, p. 383–384.